

HUUMORI JA KUJUNDKÕNE ERISTATAVUSEST

Arvo Krikmann

Eesti Kirjandusmuuseum

1. Huumor ja metafoor on tähenduselt kaheplaani- üksused

Usutavasti on kõigil, kes on kohanud nalja ja metafoori määratlusi teoreetilises kirjanduses või vaevunud ise mõtisklema huumori ja kujundkõne suhete üle, tekkinud arusaam, et nali ja metafoor on oma kognitiivselt loomuselt üpris sarnased. Nad on mõlemad asjad, mis on kehastatud tähenduslikult kaheplaani-tekstides. Selliste tekstide mõtestamisel põrkub vastuvõtja mingile sisulisele vasturääkivusele, tal tekib vajadus teksti sisuliseks ühestamiseks, mis nõuab teksti osalist übermõtestamist, mis omakorda eeldab, et tekstisse kätketud tähendus-
plaanide vahel peab leiduma mingi mõisteline ühisosa, mingi analoogia. See arusaam on iseendast väga vana. Aristotelese „Poeetikas” (eesti keeles 2003: 47) vastab metafoori tänapäevasele mõistele vaid ta 4. metafooriliik, mille lahtiseletuses tuleb ette ka üliviidatuks saanud väide, et vanadus on elu suhtes sama, mis õhtu päeva suhtes, seetõttu võib „õhtu” asemel öelda „päeva vanadus” ning „vanaduse” asemel „elu õhtu” või „elu loojang”. Aristotelese vaated huumori kohta jäävad mitmete uurijate väitel ta „Poeetika” kadumaläinud ossa. Kuid kuna ta on mõnedes märkustes huumori retoorilise mõju kohta rõhutanud üllatuse, ootamatuse tähtsust, siis on John Morreall (1987: 14) sõandanud teda lugeda ka huumori inkongruentsiteooriate esiisaks.¹

1960ndail aastail tehti kaks tähtsat katset üles ehitada ülemsüsteeme, mis püüaksid kätkeada endasse mitmeid tähenduslikult kaheplaani-
nähtusi (sh nii huumor kui ka kujundkõne).

Üks neist oli Arthur Koestleri traktaat „The Act of Creation” (1964), kus vaadeldakse loovuse vorme. Need moodustavad omalaadse

¹ Eestikeelset lühülevaadet huumoriteooriate traditsioonilistest põhiliikidest, sh inkongruentsiteooriatest, võib lugeda nt minu varasemaist kirjutistest (vt Krikmann 2002: 843–847; 2004: 6–7 ja seal toodud viited varasematele töödele).

triptühhoni, mis koosneb huumorist, avastusest ja kunstist. Kõiki neid seob **bisotsiatsiooni** ~ **bisotsiatiivsuse** mõiste – huumori juures on selleks koomiline kaheplaanelisus, teaduslik-avastuslikus loomes objektiivne analoogia, kunstis kujund. Igas triptühhoni osas kaasneb bisotsiatiivsusega ka spetsiifiline emotiivne põhitoon: koomika puhul on see agressiivne, avastuse korral neutraalne, kunstis sumpateetiline, vaimustunud, traagiline (Koestleri bisotsiatiivsest huumoriteooriast ja selle vastuvõtust vaata lähemalt nt Krikmann 2003b; 2004: 9–21).

Teine tähtteos on Algirdas Julien Greimase monograafia „Struktuuriline semantika” (1971 [1966]). Greimas ei tegele üldse huumoriteooria ega kujundkõneteooriaga, vaid deduktiivse semantikateooriaga, mille keskseks mõisteks on **isotoopia**. Isotoopia tähendab lihtsustatult öeldes mitmetimõistetavate väljendite erinevaid lugemeid, mille kohta Greimas püüab välja töötada semantilise ühestamise protseduuri, ükskõik, kas see vajalikuks osutub – kas tavakeele, metafoorse keele või huumori puhul. Greimase teorial polnud erilist edu ei kujundkõne ega huumori kirjeldamisel ja ta on jäänud klassikuks ehk pigem semiootikasse kui lingvistikasse. Kuid Greimase isotoopiaid illustreerivate tekstinäidete hulgas on juhtumisi ka järgmine nali, kus isotoopiate kokkupõrge sooritatakse ühendava termini *toilette* kaudu, mis 1. isotoopia järgi tähendab daamide pidulikku õhturiietust ja 2. isotoopia järgi tualettruumi ehk WC-d:

Peenel seltskonnapeol vestlevad kaks külalist väljas terrassil. „Ah,” ütleb üks rahuloleva tooniga, „kena õhtu, kas pole? Vaimustav toit ja nii kenad tualetid, kas pole?” – „Ma ei oska öelda,” vastab teine. „Kuidas, mida sa mõtled?” – „Mul pole veel olnud vaja käia.”

See on ajendanud mitmeid naljade jm narratiivide uurijaid (eriti Euroopas) kasutama Greimase mõistearsenali lausest pikemate sidustekstide analüüsimiseks (vt nt Attardo 1994: 62–107; Attardo *et al* 1994: 27). Greimase skeem meenutab selgesti inkongruentsiteooria tavamalli – hüpe ühelt isotoopialt teisele näib oma olemuselt olevat väga sünonüümne Koestleri bisotsiatiivsete tähendusplaanide kokkupõrkega või Raskini (1985) ühisosalis-opositsioonilise skriptivahetusega või ka nt siirdega (nihkega, hüppega) ühelt freimilt teisele (*semantic leaps, frame-shifting*) Seana Coulsoni hilisemais käsitlustes (vt nt Coulson 1997 ja 2001; Coulson, Kutas 1998).

Lakofiaanlikus kognitiivistikas on metafoor kaardistus- või projitseerimisoperatsioon kahe „millegi” vahel. Neid „miskeid” on kaht liiki – suuremad ja väiksemad. Suuremaid kutsutakse kogemus- või mõistedomeenideks (ehk -valdkondadeks). Nende sees figureerivad väiksemad „miskid”, mida kutsutakse **skeemideks, skriptideks, freimideks**, viimasel kümnel aastal ka **mentaalseteks ruumideks**. Nominaal- ja predikatiivmetafoorses lauses on seega murrukoht, kus öeldava sisu kandub ühest mõistedomeenist teise. See murrukoht võib vahel olla pelgalt etümoloogiliselt tuvastatav, vahel aga tekitada päris tegeliku mõistmishäire ja nõuda kognitiivseid pingutusi lause mõnede osade ümbermõtestamiseks.²

Samasugust kahe skeemi ~ skripti konfiguratsiooni kohtame naljades. Näiteks Raskini raamatus (1985) mainitakse korduvalt ja analüüsitakse põhjalikult (vt nt lk 32, 82–85, 99–100, 104–105, 117–127 jm) nalja “bronhiaalsest patsiendist”:

„Is the doctor at home?” the patient asked in his bronchial whisper. „No,” the doctor’s young and pretty wife whispered in reply. „Come right in.”

Raskini järgi on siin vastandatud ARSTI (ilmselt täpsem olnuks öelda: PATSIENDI) ja ARMUKESE skriptid, nalja mõtestus algab esimese skripti raames, kuid naise sosistatud puäntreplik toob sisse selle meditsiinilise skriptiga ühitamatuid sisuelemente, mistõttu kuulaja peab mõistetavuse taastamiseks leidma (ja loomulikult ka leiab) teise, sobiva skripti – ARMUKESE skripti – ning sooritama vastava skriptisiirde.

Domeenide ~ skriptide ~ freimide ~ skeemide ~ mentaalsete ruumide mõisted ja suhted on lingvistikas, psühholoogias, huumoriteoorias ja mujal jäänud tänini üsna krüptilisteks ning eri autorid kasutavad neid termineid radikaalselt erinevais tähendustes. Lakofiaanlikus metafoori-teoorias pruugitav **projektsiooni** mõiste on ise metafoorne ja vastab oma matemaatilisele prototüübile vaid väga tinglikult, sama kehtib **kaardistuse** (*mapping*) kohta, mis on praeguseks nii paljudel teadus-

² George A. Milleri (1979) järgi jagunevad metafoorid vormiliselt kolme põhiliiki: nominaalmetafoorid (nt *Sally on jäätükk*), predikatiivmetafoorid (nt *Noored õitsevad, aga vanad närtsivad*) ja sententsiaalmetafoorid (nt John Michael Reddy (1969) kuulus paljutsiteeritud lause *The rock is becoming brittle with age*, mis oli väidetavalt tudengite iseloomustus vana geoloogia-professori kohta. Max Black (1962: 27) on arvanud, et sententsiaalmetafooride päriskodu näibki asuvat eelkõige vanasõnades ja mõistatustes.

aladel kui ka tavakeeles lootusetult polüseemiliseks sõidetud. Pikk poleemika on toimunud ka metafoori kahe funktsiooni – sarnasusi ja analoogiaid tuvastava *versus* predikatiivse, uusi *ad hoc*-kategoriaid loova – suhestatuse ümber, eriti Dedre Gentneri ja Sam Glucksbergi uurimisrühmade vahel.³ Raskin (1985) nimetab naljaskriptide vahekorda **opositsiooniks**, kuid selle vahekorra täpsem mõistesisu on jäänud samuti üsna hämaraks. Raskin ise leiab, et mõned naljades kohatavaist opositsioonidest on tavalised opositsioonid, mille üks liige on teise täpne või kergelt parafraseeritud eitus ~ antonüüm, kuid põhiosa opositsioonidest näivad olevat nn lokaalsed antonüümid (*local antonyms*, John Lyonsi termin), s.o keelelised üksused, mis satuvad opositsiooni vaid teatava kindla diskursuse piires ja teatud eesmärkidel. Skriptio-positiooni (SO) olemust arutatakse lähemalt ka Attardo ja Raskini nn verbaalse huumori üldteooria (GTVH) raames (1991: 307–309), kuid see ei saa siingi palju selgemaks.⁴

Huumori inkongruentsiteooriad ning kognitiivsed jm metafoori-teooriad on niisiis suutelised usutavalt konstateerima metafoori ja nalja **sarnasusi**, kuid kahe skripti või skeemi suhestatuse tuvastamine, ükskõik millena me seda suhet ka ei näeks, ei aita määratleda metafoori ja nalja **erinevusi**.

³ Vt nt Gentner, Medina 1997 ja 1998; Gentner, Namy 1999; Gentner, Wolff 2000; Gentner *et al* 2001; Markman, Gentner 2000; Bowdle, Gentner 2005; Glucksberg 2001 jpt. Metafoori predikatiivset funktsiooni on rõhutatud ka nt Niina Arutjunova töödes (1979; 1998: 346 jj).

⁴ Attardo ja Raskini GTVH-mudel is figureerib teinegi, eriti müstiline ja problemaatiline konstituent – nn **loogiline mehhanism** (LM), mis oma algversioonis on esindatud põhiliselt mitmesuguste ümberpöõrete e reversaalidega. Hiljem on Attardo avaldanud koos oma õpilaste Christian Hempelmanni ja Sara Di Maioga pika kirjutise (Attardo *et al* 2002), mis taotleb pakkuda kõigi teadaolevate LM-ide taksonoomilise liigituse. Kuid selleski on alamastme LM-i liikide identifitseerimiseks kasutatud määrangud (*analogy, parallelism, proportion, vicious circle, missing link, consequence, field restriction, exaggeration* jts) nii impressionistlikud, et kipuvad sattuma omavahel mitmesugustesse sünonüümilistesse, hüpo/hüperonüümilistesse, kausaalsetesse vm suhetesse ning lisaks ilmutavad kattuvusi kujundkõneteeoorias ja mujal kasutatud terminitega.

2. Huumor ja kujundkõne rikuvad Grice'i pragmaatilisi maksime

Huumori pragmaatilised aspektid pole sugugi söötis uurimissuund. Üsna hiljuti (2003. a) pühendas ajakiri „Journal of Pragmatics” oma 35. köite 9. numbriga spetsiaalselt huumori pragmaatikale. Kuid sealsed kirjutised lähevad täiesti mööda maksimirikumiste probleemist huumoris. Grice (1991 [1989]: 33) loeb päris ilmselt kvantiteedi maksimi *flouting*-vormis rikkumisteks ka suurt hulka kujundkõnenähtusi, nt parömioloogias ja kujundkõneteoorias rohkesti arutatud kvaasitaoloogiald *Boys are boys; Women are women; War is war* jts, mida teisalt on tavatsetud pidada metonüümia ilminguteks (vt ka nt Gibbs 1994: 345–351); kvaliteedi maksimi rikkumisteks aga ironiat, metafoori, litootest ja hüperbooli. Üldiselt näib pragmaatika olevat semantika käest küll pidevalt positsioone hõivanud, kuid Grice'i maksimid paistavad olevat lingvistilises pragmaatikas hetkel üsna jahtunud teema.

Huumori inkongruentsiteoorias on seevastu maksimirikumised olnud üsna elavalt diskuteeritav probleem. Juba Victor Raskin (1985: 100–104) iseloomustab naljarääkimist kui üht nn mitte-heauskse (non-bona-fide) kommunikatsiooni liiki, lähtudes Grice'i kooperatiivsusprintsipiist. Rääkija võib teha nalja kavatsematult või kavatsetult ja kuulaja võib nalja oodata või mitte oodata. Nende kombinatsioonide piires võib tekkida ka mitmesuguseid mõistmis- ja suhtlemishäireid, kuid kui mõlemad osapooled on teadlikult naljalainel, siis hakkab Grice'i kooperatiivsusprintsipi jälle tööle, kuid siira kommunikatsiooni põhimaksimid modifitseeruvad spetsiifilisel viisil: kvantiteedi maksim hakkab kõlma: „Anna täpselt niipalju infot kui nalja juures vaja!”, kvaliteedi maksim: „Räägi ainult seda, mis naljamaailmas on aktsepteeritud!” jne *mutatis mutandis*.

Attardo mõned tööd huumori pragmaatika kohta (1993; 1994: 271–292) ongi fokuseeritud Paul Grice'i kooperatiivsusprintsipi ja maksimide rikkumisele naljades. Probleem, millele Attardo lahendust otsib, on esitatud paradoksina. Ühelt poolt on ilmne, et maksimirikumisi esineb naljades lausa igal sammul. Teisalt on niisama ilmne, et sellest hoolimata suudavad naljad kätkeda ja edastada informatsiooni. Ajendatuna Haruhiko Yamaguchist (1988), kes püüab huumoris esinevate maksimirikumiste analüüsiks kasutada Dan Sperberi ja Deirdre Wilsoni (1981) nn mainimisteooriat (*mention theory*), keskendub ka Attardo põhiliselt rikkumiste süüdlase otsinguile. Kui aga Yamaguchi

leiab, et n-ö jutustaja tasandil maksiime ei rikutagi, vaid nali säilitab oma kooperatiivse loomuse seeläbi, et jutustaja kannab vastutuse maksiimirikete eest nalja sisse (eriti selgesti tegelaste otsesesse kõnesse), siis Attardo (1993: 547–548; 1994: 282–283) langetab vastutuse naljades kohatavate maksiimirikkumiste eest eranditult ja resoluutselt just jutustajale. Sellise veidi kummastavalt kohtuliku lähenemise heuristiline põhipanus seisneb aga nimelt vastutustasandi kui kontsepti ja probleemi esiletõstus, misläbi maksiimirikkumised seotakse mitmete muude fundamentaalsete ja igiaktuaalsete probleemidega, sh kurikuulsa autorsuse probleemiga. Vastutuse jagunemise struktuur on ilmselt erinev nt autoriseeritavate ja anonüümsete humoristlike üksuste puhul ning sõltub kindlasti ka sellest, kas üksuse edastaja täidab pelgalt tsiteerija või ühtlasi ka autori rolli. Kuid sellest perspektiivist vaadatuna muutuvad võimalikuks ka muud, vastassuunalised nihutused, nagu „Autor on kõiges süüdi” või „Folkloor ~ traditsioon ~ kultuur on kõiges süüdi” Samades töodes avaldab Attardo arvamust ka Victor Raskini nalja-pragmatiliste vaadete kohta. 1993. aasta töös (lk 545–546) on häälestus üsna kriitiline – muuhulgas heidetakse Raskinile ette, et ta kuulutab naljade pragmaatika täiesti suveräänseks, mistõttu sel kaob side tavalises siiras või heauskses kommunikatsioonis kehtivate maksiimide jt kooperatiivsuskriteeriumidega. Edasi (vt 1994: 286–288) on Attardo aga nähtavasti tutvunud Raskini vahepeal muutunud vaatekohtadega ning jõuab sedakaudu ka ise teoreetiliselt oluliselt avaramale nägemusele: maksiimirikete paradoks kaob, kui laiendada radikaalselt kommunikatsiooni enda mõistemahtu, möönda paljude eri tasandite ja tüüpide olemist inimsuhtluses ning lugeda loomulikuks ja ootuspäraseks rohkeid vastuolusid nende tüüpide ja tasandite vahel; tegelikkuses pole võimalik kahevalentselt eristada siira ja humoristliku keelekasutuse juhte, Grice'i esmatasandi kooperatiivsusprintsipi ja maksiime surmtohiselt järgiv kõneleja on kasulik abstraktsioon, tegelikus kõnelises suhtluses aga vaheldatakse häireteta humoristlikke ja muid osiseid, ehitades üles oma nägemust kommunikatiivsest kontekstist.

Seegi avardumine ei aita aga iseendast eristada, millised maksiimirikked realiseeruvad lihtsalt suhtlemisvigadena, millised kujundkõneüksustena ja millised huumorina.

3. Rachel Giora *Marked Informativeness Requirement*: osa probleemist lahendatud?

Nii metafoorteoorias (eriti nt Levin 1977) kui ka huumori skriptiteoorias (nt Raskin 1985) on üsna ammu jõutud veendumusele, et neid teooriaid pole võimalik arendada n-õ puhta semantika tasandil, vaid naljade ja kujundkõne mõistmise sisukam kirjeldamine eeldab suure hulga nn maailmateadmuse või entsüklopeedilise teadmuse kaasamist. Kuid senisest tihedam side reaalmaailmaga, mille lakofiaanlik kujundkõneteooria rajas, seisnes põhiliselt meelega (*mind*) kehastatuse (*embodiment*) idee mängutoomises, mõistemetafooride (*conceptual metaphors*) kognitiivse tähtsuse rõhutamises ning nende komponentide (*target* ja *source*, mille vasted I. A. Richardsi (1936) retoorikas olid *tenor* ja *vehicle*) kognitiivse loomuse täpsustamises: „we conceptualize the less clearly delineated in terms of the more clearly delineated” (Lakoff, Johnson 1980: 59; vrd samas lk 105, 109, 112, 115 jm). See teooria püüdis kirjeldada eelkõige mõistemetafoorse maailma enda koostist ja sisestruktuuri, n-õ püsimalulist staatikat, mitte kujundkõne mõistmisprotsessi konkreetset suhtluses. Viimast on ka (põhiliselt 1980ndaist alates) intensiivselt uuritud psühholingvistikas. 1970ndate lõpupoolel, eelkõige Amos Tversky ja Daniel Kahnemani tööde kaudu, kodunesid psühholoogiliste terminitega mõisted „accessibility” ~ „availability” ja „salience” ning jõudsid peagi ka psühholoogide poolt viljeldavasse metafoorteooriasse – vt nt Andrew Ortony kirjutist (1979) salientsuse tasakaalustamatuse (*salience imbalance*) ja võrdluse pööratavuse / mittepööratavuse kohta. Siinses lühiartiklis pole võimalik anda vähimatki üldülevaadet sellest, milliseks kirevaks ja vastuoluliseks ideede ja katsetulemuste padrikuks see psühholingvistika osa on viimaste aastakümnete jooksul kujunenud.⁵ Senise diskussiooni põhiaspektid on olnud näiteks: 1) kuidas mängivad kaasa kujundkõne mõistmise protsessis ja resultaadis a) keelega seotud püsimalusalvestised – nende koostis (kas nt idioomid on salvestatud nn pikkade sõnadena), nende mõistelised ja leksikaalsed vahekorrad, tugevusvahekorrad jne; b) problemaatilist üksiksõna, sõnaühendit, lauset või pikemat teksti ümbritseva konteksti

⁵ Ka McKoon ja Ratcliff (1998) ignoreerivad oma ülevaates kujundkõnetemasid täielikult. Seniseid psühholingvistilisi töid kujundkõne kohta on ulatuslikult refereeritud Rachel Giora raamatus „On Our Mind” (2003), kuid sealgi on mõned suunad (nt D. Gentneri rühma uurimused) esindatud üsna põgusalt.

olemasolu ja iseloom (verbaalne või situatiivne, pikk või lühike, kujundlik või otsesõnaline, neutraalne või praimiv (s.o mingit konkreetset tõlgendust toetav); 2) millisteks etappideks kujundkõnelise üksuse mõistmisprotsess tervikuna jaguneb ja milliste etappide läbimine millistel eeltingimustel (nt keelde juurdunud / innovaatiliste metafooride või idioomide korral) on obligatoorne või mitte; 3) milline on neis või teistes tingimustes mõistmisprotsessi mentaalne lõpptulem, millised otsinguprotsessis aktiveeritud tähendusüksused selles säilivad, millised aga kustutatakse.

1990ndate alul tulevad terminid „accessibility” ja „informativeness” ka huumorikäsitlustesse – esimene De Palma ja Weineri töödes (nt 1992) keerdküsimuste kohta, teine Rachel Giora artiklis (1991) (vt neist ka Attardo 1997: 401–402). Giora kirjutis (võib-olla Goran Nerhardti nakatatuna) põeb omalaadset Roschi intoksikoosi, kasutades nalja- jm tekstide analüüsil harjumatuid mõisteid: kategooria, selle prototüüpsed (mittemarkeeritud) ja erandlikud (markeeritud) liikmed jmt. Giora seab eesmärgiks naljadele tunnusliku ja korduvalt ka mainitud üllatusefekti n-ö infoteoreetilise äraseletamise. Kui edukas või edutu ka poleks Giora selle eesmärgi enda saavutamisel, igatahes on ta mulle teadaolevaist autoreist esimene, kes möödaminnes (vt eriti Giora 1991: 471; vrd ka Giora 2003: 175) on eksplitsiitselt sõnastanud olulise erinevuse keelise metafoori ja nalja vahel (mida ju intuiitiivselt teab igaüks, kes on neile ainetele n-ö kahe skripti vaimus mõelnud). Tavakeelse rusikareeglina kõlaks see umbes nii: metafoori mõtestus suubub „igavasse” (*tenor, target-*) maailma, nalja mõtestus huvitavasse (puänterivasse, peidetud skripti) maailma.⁶

⁶ Kalambuuri juures on analoogilise küsimuse „Kumb tõlgendus võidab?” ümber juba varem juurelnud Pierre Guiraud (vt Attardo 1994: 138). See küsimus on intrigeerivalt lahtine ka kahemõtteliste peitepiltide juures, mille klassikalisi näiteid Giora oma artikli lõpuosas (1991: 479–481) tsiteerib (Wittgensteini kuulus jänes-part jt). Nähtavasti võidakse nali rajada mitte ainult informatiivsema skripti võidule, vaid hästi maskeeritud ühisosa konstrueerimisele / avastamisele kahe näiliselt võrreldamatu asja vahel: *Mis vahe on hapukurkidel ja välistrepil? – Kurgid tehakse sisse, välistrepp välja*. Poetiliste metafooride kohta on Juri Lotman (nt 1970: 250) arvanud, et väljaspool oma konkreetset konteksti jäävad nad absurdideks; Samuel Levin (1977: 128–134) aga leiab, et nad polegi õieti metafoorid, kuna luuletus tervikuna konstrueerib omaenda n-ö teise võimaliku maailma, milles nad ei vajagi eraldi konstruaali.

See distinktsioon pole siiski puänteeritud tavanaljadedest väljaspool eriti vettpidav. Nali võib olla üles ehitatud metafooride bukvaliseerimisele, laiendamisele, surnud metafooride ülesäratamisele jne (vt nt Veale 2003). Vanasõnad võivad olla didaktiliselt surmtõsised, vahel aga vägagi naljakad (*Kange situb kannad täis*). Huumori ja kujundkõne vahel laiub vaimukuseks nimetatav eikellegimaa. Mark Turneri XYZ-struktuurid (vt nt Turner 1987; 1991: 183–215; 1996: 104–108; 1998: 52–55), mis vormi poolest esindavad täpipealt Aristotelese eelmainitud 4. metafooriliiki, on produktiivsed parõömikas ja aforistikas, kuid see, kas ja kui võrd naljakad nad on, ei sõltu põrmugi lausevormist. Nt lause *Juust on piima hüpe igaviku poole* on minu jaoks ütle mata naljakas. Fraseoloogismide üheks pea obligatoorseks funktsiooniks on anda kõnele veidi naljakat jumet. Katre Õimu monograafiast (2003: 60–64) selgub, et eesti (nagu kindlasti muudegi rahvaste) traditsioonilised võrdlused on oma konstituutide salientsus- ~ informatiivsus- ~ markantsusvahetkordade poolest kirevalt mitmekesine aines, millest osa kuulub selgesti ka huumorisse, osa kindlasti mitte, osast aga aimub praeguseks juba läbikulunud humoristlik minevik. Triviaalvõrdlustes, nagu *kuum kui tuli, külm kui jää, valge kui lumi, must kui süsi* jts pole huumorist jälgegi; nende allikkomponentidel pole isegi enam metafoorsete kujundite kvaliteeti, vaid nad toimivad hüperboolidena ja tähendavad lihtsalt 'väga (kuum ~ külm ~ valge ~...)' Skaala teises otsas on võrdlusi, mis kahtlemata kuuluvad huumorisse: *rinnad eest lahti nagu hiireimetajal; pisike nagu kilgikohija; hädas nagu koer kolmanda julga peal; läheb [visalt] nagu koeral sibulasõõmine* jms. Selliste väljendite figuratiivseks komponendiks pole reeglina mitte üksiksõna ega -mõiste, vaid mingit stseeni, situatsiooni, sündmust esitav sõnaühend. Siht- ja allikmaailmu ei seo siin enam mingi ühisomadusena mõtestuv predikaat, nagu see oli triviaalvõrdluste puhul, allikmaailma kui sellist õieti ei eksisteerigi, ta on konditsionaalne. Kujundlik stseen ise on pandud kokku selgelt inkongruentsetest osadest: ükski inimene ei imeta tegelikult hiiri, ei kohitse kilke ega loetle koera julki, ka on raske kujutleda motiivi, mis peaks sundima koera sibulat sööma jne. Igal juhul kinnitavad sellised võrdlused aga suurepäraselt Giora jt teooriaid, et nali tavatseb suunduda liiaselt informatiivsele.

4. Metonüümiale rajatud lootused

Kurt Feyaerts ja Geert Bröne kurdavad oma osaliselt kattuvais ühistöodes (Bröne, Feyaerts 2003; 2004: 364–372), et senised skriptipõhised huumorimudelid pole ära kasutanud kaugeltki kõiki kognitiivlingvistikas väljatöötatud vahendeid ning et kognitiivlingvistid ise on seni liiga vähe huvitunud huumorist kui uurimisainest. Kasutamata vahenditena nimetatakse eelkõige 1) mitmeid William Crofti ja D. Alan Cruse'i raamatus (2004) vaadeldud *construal*-operatsioone; 2) Rachel Giora (1991) markeeritud informatiivsuse nõuet (et nalja puändis lisanduv infohulk p.o markantselt suur) ning ta raamatus (2003: 176–184) tutvustatud optimaalse innovatsiooni hüpoteesi (*optimal innovation hypothesis*), mille kohaselt on kõige nauditavamad figuratiivsed jm kõneüksused, kus salientne ja innovatiivne on parajas tasakaalus;⁷ 3) Ronald Langackeri tuntud postulaati: metonüümia on n-ö parim sisenemispunkt kõneainesse, salientne ja kergesti kodeeritud (*easily coded*) entiteet, viitepunkt, mis automaatselt evotseerib teise, sihtentiteedi, mis pakub vähem huvi või on raskem nimetada. Neist teoreetilistest suunistest juhindudes analüüsivad autorid saksa fraseologisme lolluse ja inetuse kohta, mis oma retooriliselt loomult on metonüümilised hüperboolid. Huumoristlike metonüümiate korral on prototüüpne, rutiinne mõistmisprotsess häiritud, kuna viitepunktid on markeeritud, salientsed ning viitepunktistruktuurid moonutatud. Need moonutused ei tohi aga olla liiga suured, sest nali peab olema lõppeks ikkagi mõistetav, seega peab huumoristlikus üksuses kehtima olukord, mida Feyaerts ja Bröne nimetavad **balansseeritud töötlemisraskuseks** (*balanced processing difficulty*). Töötlemisraskuse suurus on seejuures mõõdetav või korreleeritud kausaalse ahela pikkusega, s.o kausaalsete sammude arvuga, mille võrra metonüümiline manifestatsioon on eemaldatud sihtmõistest (*target concept*), mida ta on pandud esindama. Näiteks ütluses *Bei deiner Geburt ist wohl etwas*

⁷ Giora tajub nähtavasti sünonüümiat meeldivuse ja naljakuse vahel, kuna kasutab selliseid väljendeid nagu „humorous or pleasing” või „funniness or pleasure” (vt 2003: 179). Termin „salience” märgib Giora töödes püsimalusallvestiste, eelkõige teatud sõnatähenduste tugevat juurdumust ning seega n-ö hõlpsat hangitavust, automaatset aktualiseerumist vastavate verbaalsete stiimulite korral, lühidalt – vähimat informatiivsust. See näib olevat drastiliselt erinev selle sõna tähendusest (‘eenduv’ ‘tähelepanu äratav’ ‘pilkupüüdev’ ‘inforikas’ vmt) tavakeeles või psühholoogilises üldpruugis, kus ta iseloomustab eelkõige tajuliste stiimulite seesuguseid omadusi.

Dreck ins Hirn geraten on kausaalse ahela väidetavaks pikkuseks ainult üks samm. Seevastu fraas *Als dein Vater dich gesehen hat, hat er doch den Storch erschossen* nõuab kahe teineteisesse sahteldatud kausaalse ahela ülesehitamist, umbes nõnda: *Kui laps on inetu, siis (kui isa näeb last), laseb ta kure maha*. On veelgi keerukama struktuuriga fraase, kus esineb pea kujund – nt *Du hast wohl als Kind einen Schlag auf den Kopf bekommen?*⁸ Taolisi inimsomaatilisi kujundeid loeb osa uurijaid metafoorideks, osa metonüümiateks (vt lähemalt nt Krikmann 2003a: 105–109), ning nende viimaste hulka kuuluvad ka metonüümialembesed Feyaerts ja Brõne ise. Kuid nemad tarvitavad oma arutluses (2004: 366) skematiseerivat mõistet DAMAGED CONTAINER, ja KONTEINER on senises kognitiivlingvistilises teoorias olnud küll kontseptuaalse **metafoori** klassikaline musternäide.

Mõte, et metonüümilise lausungi mõistmiseks vajaliku mentaalse töö hulk on eri kordadel erinev, tundub intuiitiivselt paikapidavana, kuid on raske uskuda, et see hulk oleks mõõdetav diskreetselt loenduvate kausaalsete sammudega. Ja ilmselt ei kätke tasakaalustatud tõlgendus-raskuse kontsept vaikivat järeltust, et mida pikem on mentaalne teekond metonüümia leksikaalselt välispinnalt ta tegeliku mõtteni, seda intensiivsem on temast põhjustatud huumorielamus. Ilmselt ei arvesta sinne lähenemisviis ka seda, kas asjaomane kujundkõneüksus on vastuvõtjale eelnevalt tuntud või esmakuuldav. Kui aga kõne all on just **fraseologismide** naljategemisvõime, muutub viimane distinktsioon eriti akuutseks. Puänteeritud nali (lühinarratiiv või kvaasi-keerdküsimus) on kaasaja inimeste teadvuses arvatavasti huumori prototüübiks ja sellesse prototüüpi peaks ka esmakuuldavus olema tingimatu eeltingimusena sisse kirjutatud. Fraseologismid on aga igapäevase kõnekeele komponendid, mille lahtikodeerimine on reeglina automatiseerunud ning esmakuuldavus pigem suur erand. Paljud idioomid on leksikaalselt nii motiveerimatud, et häireteta kommunikatsiooni tagamiseks peavad nende tähendused olema eelnevalt kätte õpitud ja mingist balansseeritud töötlemisraskusest pole juttugi. Muidugi on ka fraseologismide loomulik tarvitajaskond võimeline hindama, kas ja kuidas ühte või teise ütlusse kätketud n-ö humoristlikke kavatsusi. Kuid see kõik on konno-

⁸ Saksakeelsete näidete ligikaudseid tõlkeid inglise keelde saab lugeda <http://www.ling.arts.kuleuven.ac.be/iclc/Papers/BroneFeyaerts.pdf> ja http://www.eric.ed.gov/ERICDocs/data/ericdocs2/content_storage_01/0000000b/80/28/22/10.pdf

tatiivne lisaväärtus, mis ei maksa midagi, kui vastuvõtjal ei õnnestu ära mõistatada ütluse denotatiivset sisu.

Brõne ja Feyaerts (2004) analüüsivad ka kaht jutunäidet ning nende pikem kirjutis (2003) vaatab sessamas metonüümilises vaimus mõningaid karikatuure. Nad mõõnavad, et paljud humoristlikud üksused seletuvad prototüüpia-, salientsus- ja markeeritusnähtudega, st ei nõuagi puhtkeeleliselt analüüsitasandilt väljumist. Ometi meenutab kirjutis tervikuna pigem metonüümia kui huumori analüüsi, sh mitmete asjade lihtsat ümbertõlkimist Langackeri, Crofti ja Giora terminitesse. Lugeja ei saagi selgelt aru, kas kõik fraasid, mis nõuavad pikemaid kausaalseid järeldusahelaid või ilmutavad metonüümia keerukamaid liiteid metafooriga, peavad autorite arvates paratamatult resuldeeruma huumorina, ükskõik kui tuntud nad ka poleks, või kas nt värsked metonüümilised improvisatsioonid saavad jääda ka mittehumoristlikeks. Kuid metonüümia kui huumoriloometehnika esiletõst ise tundub tänuväärselt innovatiivne, sunnib sügavamalt mõtlema inkongruentsi olemuse üle ja näib löövet tuntava mõra naljade skriptikesksesse analüüsimalli üldse.

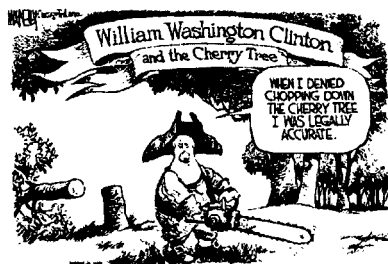
5. Blendile rajatud lootused

Metafoorimudeli areng lakofiaanlikus kognitivistikas on läbinud jämedais joontes kolm faasi: 1) toimub otsene projektsioon allikalt sihile; 2) on lisatud nn geneerilise tasandi skeem (Lakoff, Turner 1989); 3) on lisatud nn suland (*blend*), skeemide asemel mentaalsed ruumid (*mental spaces*) – vt nt Fauconnier, Turner 1994; Turner, Fauconnier 1995 jpt hilisemad. (Blendi ning Turneri ja Fauconnier' kontseptuaalse integratsiooni (*conceptual integration*) teooriaga seonduvaid probleeme on eesti keeles lähemalt arutletud ühes mu varasemas kirjutises – vt Krikmann 2003a: 78–103.) Blendi-komponendi toomine metafoorimudelisse oli ajendatud kahest motiivist: 1) vajadusest panna mudel paremini kajastama metafooride tegelikul tarvitamisel ja mõistmisel toimuvaid n-ö *online*-protsesse (vt nt Katz *et al* 1998: 163); 2) ilmselt ka soovist eristada selgemini metafoori domeenilist ja propositsionaalset aspekti ning kajastada tugevamalt metafoori konkreetset keelelist manifestatsiooni, mida senine lakofiaanlik teooria oli omas ülikontseptuaalsuses üsna kõrvaliseks pidanud.

Kuigi blendide hulka väidetakse kuuluvat ka väga tavakeelseid sõnaühendeid, nagu *pruun lehm* või *sinine tass*, näib blendidel olevat loomu-

omane kalduvus toita fantaasiat ja toota huumorit. Blendi-näidete hulgas on selliseid, mis külgnevad huumoriga või kuuluvad huumoris. Juba kuulsa Vikatimehe (*Grim Reaper*) kujutised on võimelised paljudes vaatajates esile kutsuma süngelt groteskseid goialikke elamusi. Samuti on blendi-näidete hulgas rohkesti „Kui oleks..., siis oleks...” tüüpi lauseid (*counterfactuals*), nt: *Kui Bill Clinton oleks olnud Titanic, siis oleks jäämägi ära uppunud* (viide Clintoni ja Monica Lewinsky afäärist puhkenud skandaalile ja kohtuprotsessile). Pilkava alltekstiga *oleks-* ja *poleks-*väljendid on levinud ka paljude rahvaste ütlusfolklooris, sh eesti omas: *Oleks tädil rattad all, oleks omnibuss; Oleks põrsal küüned, läheks puu otsa; Poleks koer sitale hakanud, oleks jänese kätte saanud* jt. Kõik need ratastega tädid, küüntega põrsad jm on olemuselt samuti blendid.

Eelmainitud Seana Coulson on enne ja pärast oma doktoritöö ja sellel põhineva samanimelise monograafia „Semantic Leaps” ilmumist kirjutanud huumorist veel mitmeid asju, sh Menendeze vendade nimelise viiruse kohta (1996), ning artikli „What’s so Funny” (Coulson, ilmumas), kus ta demonstreerib ka nelja blendilist laadi Clintoni-karikatuuri. Toon siin näiteks ainult ühe neist.



Incident= Felled(GW, Tree, Ax)
 Accused-of(Incident, GW)
 Admitted(GW, Incident)
 Accepted-Blame-for(GW, Incident)

Washington Input

Incident= Sex(BC, Lewinsky)
 Accused-of(Incident, BC)
 Denied(BC, Incident)
 Denied-Blame-for(BC, Incident)

Clinton Input

Incident= Felled(WWC, Tree, Saw)
 Misdeed=Felled(WWC, Tree, Ax)
 Accused-of(WWC, Misdeed)
 Denied(WWC, Misdeed)
 Denied-Blame-for(WWC, Misdeed)

Blend

Jeff MacNelly karikatuuri sisenditeks (mida praimitib ka pildi hübriidset nime sisaldav pealkiri) on teadmised kahest USA presidendist – esimesest, George Washingtonist, ja eelviimasest, Bill Clintonist. Washingtoni kohta käib (väidetavalt apokrüüfiline) jutt, et kunagi poisipõlves raius ta maha isa farmi juures olnud kirsipuu; kui raevunud isa hakkas oma pereliikmeid küsitlema, et süüdlast välja selgitada, öelnud noor Washington, hoolimata üheselt prognoositavast keretäiest: „I cannot tell a lie. It was I who chopped down the cherry tree.” Clintoni sisendi mõtestamiseks annab võtme lausekatkend „When I denied..., I was legally accurate” – s.o viide Monica Lewinsky kohtuasja käigus öeldud, dokumenteeritud, korduvalt tsiteeritud,

tuntuks saanud ja rohkesti äraaerdud repliigist. Juuresoleval skeemil on esitatud mõlemasse sisendisse kuuluvad põhiteadmised predikaatide ja argumentide vormis: juhtum, süüdistus, juhtumi omaksvõtt / eitamine, süü omaksvõtt / eitamine. Blend on niisiis kombinatsioon neist sisenditest. Kui sisendites oli juhtum ühtlasi vaikumisi väärtegu ja agenti süüdistati juhtumi pärast, siis blendis on juhtum ja väärtegu lahku kvalifitseeritud, sest karikatuuri tegelase jaoks nad ei kattugi. Ühtlasi on saagija nime ja vist ka näo poolest Washingtoni ja Clintoni hübridid, riiete poolest Washingtoni-aegne, käes oleva kettsae poolest taas Clintoni-aegne.

Samas blendilises vaimus on karikatuure ja verbaalset ainet analüüsinud ka Feyaerts ja Brõne (2002) ning Kyratzis (2003). See kõik on kena, kuid kuna kontseptuaalne integratsioon on kognitiivse nähtusena tervikuna äärmiselt universaalne ja kõikehõlmav (vrd ka nt Gibbs 2000), sobides nii metafoori, huumori kui ka peaaegu mille iganes seletusvahendiks, siis jääb siin ikkagi seletamata, millised blendid resulteeruvad huumorina, millised lihtsalt metafooridena ja millised millegi muuna.

6. Kokkuvõtteks: Tagasi Metuusala juurde?

Selles lühikirjutises oli võimalik tuua vaid mõnesid üksikuid pisteprove huumori ja kujundkõne vahekordadest ning neid käsitlevatest tööddest.⁹ Vaatluse tulemused võib kokku võtta järgmisteks teesideks: 1. Huumoriteooria ja kognitivistlik kujundkõneteooria hakkavad viimastel aastatel teineteist üha enam märkama ja teineteise poole sirutama. 2. Selles lähenemisprotsessis on lingvistidest kujundkõneteoreetikutel olnud aktiivsem roll kui huumoriteoreetikutel vahel huumori identiteeti ja spetsiifikat liialtki eitades. 3. Huumori ja kujundkõne eristuvuse puhtkognitiivsetest kriteeriumidest on veel vara rääkida. 4. On raske attardoliku huumoriteooria ja lakofiaanliku kujundkõneteooria arengu- staadiumit tervikuna määratleda ning nende jätkusuutlikkust ennustada.

⁹ Täiesti vaatlemata ja isegi mainimata on jäänud nt Benjamin Bergeni ja Kim Binstedi, Carmen Curcó, Christian Hempelmanni, Brigitte Nerlichi ja David Clarke'i, Howard Pollio, Graeme Ritchie, Willibald Ruchi jpt seisukohad, samuti ka Victor Raskini, Salvatore Attardo ja Seana Coulsoni mitmed uuemad kirjutised, kõik arvukad psühholingvistilised jm tööd ironia kohta, kõik neuroteaduslikud käsitlused kujundkõne ja huumori kohta, kõik katsed nende ainete kompuutermodeleerimise alal.

Teades, et rida mõisteid, nagu kalambuur, oksüümoron, zeugma, spuunerism, malapropism, ironia, allegooria jpt, käibivad ammu nii retooriliste kui ka huumoriteoreetiliste terminitena, ning Rachel Gioralt malli võttes võiks oletada, et kujundkõne ja huumori kognitiivsed vahekorrad on pigem samuti gradientsed kui kahevalentselt eristuvad. Huumori tuvastuskriteeriume otsides poleks võib-olla viljatu vaadata tagasi ka agressiivsus- ja lõõgastusteooriate poole, mis poliitkorrektsuslikel vm küsitavail asjaoludel on vaikimisi iganenuiks ja pädematuiks kuulutatud. Alles suhteliselt hiljuti tehtud psühholoogilised katsed näivad viitavat sellele, et kedagi halvustavad naljad kalduvad saama parimaid reitinguid (vt Graesser *et al* 1989) ning halvustust kätkevad metafoorid tunduvad muudest naljakamad (vt Mio, Graesser 1991). David Ritchie (2005) kutsub taasavastama naljakuse sotsiaalseid taustu. Sama moraal kumab üllatuslikult vastu ka Tony Veale'i ühest äsjasest kirjutisest (2004). Veale sõandab arvata, et huumorielamus ei teki mitte seetõttu, et nali suudab oma struktuuriliste omaduste tõttu humoristliku tõlgenduse kuulajale peale suruda, vaid seetõttu, et kuulaja kui sotsiaalne olend on juba loomuldasa ette häälestatud otsima huumorit kõikjalt, kus võimalik, st huumorielamuse tekitamine on kahepoolne, kooperatiivne protsess. Seda sügavam, mida Veale kutsub inkongruentsi ja lahenduse tagant otsima, nimetab ta sotsiaalseks loogikaks (*social logic*): "... a humor theory must not look to incongruities, but provide a social explanation for why we enjoy insulting others and why a feeling of social intimacy can arise when this insult is licensed by the cooperative principle of joke-telling" (lk 424), või edasi: "What is needed is not a logical mechanism as such, or a logic of oppositions, but a social logic that allows a theory to ground the interpretation in the specific concerns and prejudices of the listener as a social agent" (lk 424–425). Puändiga nali on tänapäeval huumori põhivorm ja sel naljal on reeglina objekt, kelle suhtes nali on kriitiline. Naljal on relva funktsioon, kui marksistlikult see ka ei kõlaks; tal on tabumurdja funktsioon, kui freudistlikult see ka ei kõlaks. Pole ilmselt juhus, et poliitilised, sotsiaalsed, etnilised, obstsöönised (seksuaalsed või skatoloogilised) teemad on tänapäeval naljades statistiliselt prevaleerivad. Ka pole ilmselt juhus, et Brežnevi-aegne NSV Liit oli võib-olla poliitiliste naljade viljakaim taimelava läbi kõigi aegade. Pole ilmselt juhus seegi, et vohavast seksikultusest hoolimata on põlistes heaoluühiskondades täheldatud naljatraditsiooni kiiret taandumist ning sama trend on maad võtmas ka neis postsotsia-

listlikes maades, kus uuskapitalism pole rüütanud end piisavalt metsi-
kuisse vormidesse.

Kirjandus

- Aristoteles 2003. Luulekunstist (Poetika). Vanakreeka keelest tõlkinud ja kommenteerinud Jaan Unt. Toim. Ain Kaalep. Tallinn: Keel ja Kirjandus.
- Arutjunova, N. D. 1979. Языковая метафора (Синтаксис и лексика). – ЛИНГВИСТИКА И ПОЭТИКА. Отв. редактор В. П. Григорьев. Москва: Наука, 147–173.
- Arutjunova, N. D. 1998. Язык и мир человека. Москва: Языки русской культуры.
- Attardo, S. 1993. Violation of conversational maxims and cooperation: The case of jokes. – *Journal of Pragmatics* 19-6, 537–558.
- Attardo, S. 1994. *Linguistic Theories of Humor*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter.
- Attardo, S. 1997. The semantic foundations of cognitive theories of humor. – *HUMOR: International Journal of Humor Research* 10-4, 395–420.
- Attardo, S., V Raskin 1991. Script theory revis(it)ed: joke similarity and joke representation model. – *HUMOR: International Journal of Humor Research* 4-3/4, 293–347.
- Attardo et al 1994 = S. Attardo, D. H. Attardo, P. Baltes, M. J. Petray. The linear organization of jokes: analysis of two thousand texts. – *HUMOR: International Journal of Humor Research* 7-1, 27–54.
- Attardo et al 2002 = S. Attardo, C. F. Hempelmann, S. Di Maio. Script oppositions and logical mechanisms: Modeling incongruities and their resolutions. – *HUMOR: International Journal of Humor Research* 15-1, 3–46.
- Black, M. 1962. *Models and metaphors*. Ithaca / New York: Cornell University Press.
- Bowdle, B. F., D. Gentner 2005. The Career of Metaphor. – *Psychological Review* 112-1, 193–210.
- Brõne, G., K. Feyaerts 2003. The cognitive linguistics of incongruity resolution: Marked reference-point structures in humor. 8th International Cognitive Linguistics Conference: July 20–25, 2003, University of La Rioja, Spain. Theme session: Cognitive-Linguistic Approaches to Humour. Viidatud netiaadressilt:
<http://www.ling.arts.kuleuven.ac.be/iclc/Papers/BroneFeyaerts.pdf>
- Brõne, G., K. Feyaerts 2004. Assessing the SSTH and GTVH: A view from cognitive linguistics. – *HUMOR: International Journal of Humor Research* 17-4, 361–372.

- Coulson, S. 1996. *The Menendez Brothers Virus: Analogical mapping in blended spaces.* – *Conceptual Structure, Discourse, and Language.* Toim. Adele Goldberg. Palo Alto, CA: CSLI.
- Coulson, S. 1997. *Semantic leaps: The role of frame-shifting and conceptual blending in meaning construction.* Unpublished PhD dissertation. University of California, San Diego.
- Coulson, S. 2001. *Semantic Leaps: Frame-Shifting and Conceptual Blending in Meaning Construction.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Coulson, S. (ilmumas). *What's so funny: Conceptual Blending in Humorous Examples.* – *The Poetics of Cognition: Studies of Cognitive Linguistics and the Verbal Arts.* Toim. V Herman. Cambridge: Cambridge University Press. Viidatud netiaadressilt:
<http://cogsci.ucsd.edu/%7Ecoulson/funstuff/funny.html>
- Coulson, S., M. Kutas 1998. *Frame-shifting and Sentential Integration.* Technical Report CogSci. UCSD-98.03. October, 1998. Department of Cognitive Science, UCSD, San Diego, CA, 92093-0515.
- Croft, W., D. A. Cruse 2004. *Cognitive Linguistics.* Cambridge: Cambridge University Press.
- De Palma, P., E. J. Weiner 1992. *Riddles: Accessibility and Knowledge Representation.* Proceedings of COLING-92, Nantes, August 23–28, 1992. Viidatud netiaadressilt: <http://acl.ldc.upenn.edu/C/C92/C92-4176.pdf>
- Fauconnier, G., M. Turner 1994. *Conceptual Projection and Middle Spaces.* Department of Cognitive Science Technical Report 9401. San Diego: University of California, San Diego. Viidatud netiaadressilt:
<http://www.cogsci.ucsd.edu/research/files/technical/9401.pdf>
- Feyaerts, K., G. Brøne 2002. *Humor through 'double grounding': structural interaction of optimality principles.* – *The Way We Think: A Research Symposium on Conceptual Integration and the Nature and Origin of Cognitively Modern Human Beings* (Odense, Denmark, August 19–23, 2002). *Odense Working Papers in Language and Communication*, vol. I–II. Toim. Anders Hougaard, Steffen Nordaal. Odense: Odense University, Institute of Language and Communication, 313–336. Viidatud netiaadressilt:
http://www.eric.ed.gov/ERICDocs/data/ericdocs2/content_storage_01/0000000b/80/28/22/10.pdf
- Gentner, D., J. Medina 1997. *Comparison and the Development of Cognition and Language.* – *Cognitive Studies: Bulletin of the Japanese Cognitive Science Society* 4.1, 112–149.
- Gentner, D., J. Medina 1998. *Similarity and the development of rules.* – *Cognition* 65-2/3, 263–297.
- Gentner, D., L. L. Namy 1999. *Comparison in the Development of Categories.* – *Cognitive Development* 14-4, 487–513.
- Gentner, D., P. Wolff 2000. *Metaphor and Knowledge Change.* – *Cognitive dynamics: Conceptual change in humans and machines.* Toim. E. Dietrich, A. Markman. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Assoc., 295–342.

- Gentner et al 2001 = D. Gentner, B. F. Bowdle, P. Wolff, C. Boronat. *Metaphor is Like Analogy. – The Analogical Mind: Perspectives from Cognitive Science*. Toim. Dedre Gentner, Keith J. Holyoak, Boicho N. Kokinov. Cambridge / Mass. / London: The MIT Press, 199–253.
- Gibbs, R. W., Jun. 1994. *The poetics of mind: Figurative thought, language, and understanding*. New York / Melbourne: Cambridge University Press.
- Gibbs, R. W., Jun. 2000. Making good psychology out of blending theory. – *Cognitive Linguistics* 11-3/4, 347–358.
- Giora, R. 1991. On the cognitive aspects of the joke. – *Journal of Pragmatics* 16-5, 465–485.
- Giora, R. 2003. *On Our Mind: Salience, Context, and Figurative Language*. Oxford / New York / Auckland / Bangkok: Oxford University Press.
- Glucksberg, S. 2001. *Understanding Figurative Language: From Metaphors to Idioms*. Oxford / New York: Oxford University Press.
- Graesser et al 1989 = A. C. Graesser, D. L. Long, J. S. Mio. What Are the Cognitive and Conceptual Components of Humorous Text? – *Poetics* 18-1/2, 143–163.
- Greimas, A. J. 1971 [1966]. *Strukturele Semantik. Methodologische Untersuchungen*. Braunschweig: Friedr. Vieweg + Sohn.
- Grice, P. 1991 [1989]. *Studies in the Way of Words*. Cambridge / Mass. / London: Harvard University Press.
- Katz et al 1998 = A. N. Katz, C. Cacciari, R. W. Gibbs Jr., M. Turner. *Figurative Language and Thought*. Oxford / New York: Oxford University Press.
- Koestler, A. 1964. *The Act of Creation*. London: Hutchinson & Co.
- Krikmann, A. 2002. Sissejuhatavat humorist ja rahvanaljast: ained, mõisted, teooriad. – *Keel ja Kirjandus* 12, 833–847.
- Krikmann, A. 2003a. Kaasaegse metafooriteooria panus parömioloogiasse. – *Uurimusi folkloori lühivormidest*. Reetor 1. Tartu: EKM, EKFK, 52–144.
- Krikmann, A. 2003b. Arthur Koestler, humoriteooria „kodutu meel” – *Keel ja Kirjandus* 3, 161–177.
- Krikmann, A. 2004. Koestler, Raskin, Attardo ja teised: Lingvistiliste humoriteooriate uuemaist arenguist. Reetor 4. Tartu: EKM, EKFK.
- Kyrtzsis, S. 2003. *Laughing Metaphorically: Metaphor and Humour in Discourse*. 8th International Cognitive Linguistics Conference: July 20–25, 2003, University of La Rioja, Spain. Theme session: Cognitive-Linguistic Approaches to Humour. Viidatud netiaadressilt: <http://www.ling.arts.kuleuven.ac.be/iclc/Papers/Kyrtzsis.pdf>
- Lakoff, G., M. Johnson 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago / London: Chicago University Press.
- Lakoff, G., M. Turner 1989. *More than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. Chicago / London: The University of Chicago Press.
- Levin, S. R. 1977. *The Semantics of Metaphor*. Baltimore / London: The John Hopkins University Press.

- Lotman, M. J. 1970. Структура художественного текста. Москва: Наука.
- Markman, A. B., D. Gentner 2000. Structure mapping in the comparison process. – *American Journal of Psychology* 113–4, 501–538.
- McKoon, G., R. Ratcliff 1998. Memory-Based Language Processing: Psycholinguistic Research in the 1990s. – *Annual Review of Psychology* 49, 25–42.
- Miller, G. A. 1979. Images and Models, Similes and Metaphors. – *Metaphor and Thought*. Toim. Andrew Ortony. Cambridge / London / New York / Melbourne: Cambridge University Press, 202–250.
- Mio, J. S., A. C. Graesser 1991. Humor, Language, and Metaphor. – *Metaphor and Symbolic Activity* 6–2, 87–102.
- Morreall, J. (ed.) 1987. *The Philosophy of Laughter and Humor*. New York: State University of New York Press.
- Ortony, A. 1979. The Role of Similarity in Similes and Metaphors. – *Metaphor and Thought*. Toim. Andrew Ortony. Cambridge / London / New York / Melbourne: Cambridge University Press, 186–201.
- Raskin, V. 1985. *Semantic Mechanisms of Humor*. Dordrecht / Boston / Lancaster: D. Reidel Publishing Company.
- Reddy, M. J. 1969. A Semantic Approach to Metaphor. – *Papers from the Fifth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*. Chicago: University of Chicago, 240–251.
- Richards, I. A. 1936. *The Philosophy of Rhetoric*. London / Oxford / New York: Oxford University Press.
- Ritchie, D. 2005. Frame-Shifting in Humor and Irony. – *Metaphor and Symbol* 20–4, 275–294.
- Sperber, D., D. Wilson 1981. Irony and the use-mention distinction. – *Radical Pragmatics*. Toim. P. Cole. New York: Academic Press, 295–318.
- Turner, M. 1987. *Death is the Mother of Beauty: Mind, Metaphor, Criticism*. Chicago: Chicago University Press.
- Turner, M. 1991. *Reading Minds: The Study of English in the Age of Cognitive Science*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Turner, M. 1996. *The Literary Mind: The Origins of Thought and Language*. Oxford / New York: Oxford University Press.
- Turner, M. 1998. Figure. – *Figurative Language and Thought*. A. N. Katz, C. Cacciari, R. W. Gibbs Jr., M. Turner. Oxford / New York: Oxford University Press.
- Turner, M., G. Fauconnier 1995. Conceptual Integration and Formal Expression. – *Metaphor and Symbolic Activity* 10-3, 183–204.
- Veale, T. 2003. *Metaphor and Metonymy: The Cognitive Trump-Cards of Linguistic Humour*. Keynote talk at the ICLC Theme Session on Cognitive Linguistic Approaches to Humour, as part of the 2003 International Conference on Cognitive Linguistics. Viidatud netiaadressilt: <http://afflatus.ucd.ie/papers/iclc2003.pdf>

- Veale, T. 2004. Incongruity in humor: Root cause or epiphenomenon? – HUMOR: International Journal of Humor Research 17-4, 419–428.
- Õim, K. 2003. Võrdluste struktuurist ja kujundisemantikast. Reetor 2. Tartu: EKM, EKFK.
- Yamaguchi, H. 1988. How to pull strings with words: Deceptive violations in the garden-path joke. – Journal of Pragmatics 12-3, 323–337.